

Hoe zit het boek Psalmen in elkaar?

Een nieuwe benadering van zijn compositionele structuur

Voor mijn analyse van de psalmen, ga naar www.labuschagne.nl/psalms.htm

Voor zover mij bekend, is F.B. Koester (1837) in de moderne tijd de eerste geweest die het probleem van de rangschikking van de psalmen expliciet aan de orde heeft gesteld, gevolgd door E.W. Hengstenberg, F. Hitzig en vooral F. Delitzsch, met zijn dissertatie *Symbolae ad Psalmos illustrandos isagogicae*, Leipzig, 1846. Daarna zouden B. Jacob (1896-98) en F.M. Th. Böhl (1946-47) er aandacht aan besteden.¹ Maar het merendeel der oudere commentatoren zag er geen heil in en sommigen meenden zelfs elke logische samenhang te moeten ontkennen, zoals B.D. Eerdmans (in zijn commentaar op de Psalmen, 1947), die meende: "The Book of Psalms is a miscellaneous collection of all kinds of songs.... various types of songs are heaped up in it higgledy-piggledy, like manuscripts in the corner of a Genizah."²

Het eerste systematisch onderzoek in Nederland naar de organische samenhang van de psalmen was de Groninger dissertatie van C.Th. Niemeyer.³ Volgens hem werden de psalmen wel degelijk bewust geordend, en wel op grond van de auteursnamen, het gebruik van de Godsnamen, formele overeenkomsten, de soorten, hun omvang, alliteratie en sleutelwoorden. Dit onderzoek heeft echter weinig effect gesorteerd, want de daaropvolgende 40 jaar werd de agenda van het psalmonderzoek fundamenteel bepaald door Sigmund Mowinckels onderzoek naar relatie tussen de psalmen en de cultus en Herman Gunkels *Gattungsforschung*. Men ging al maar op zoek naar de *Sitz im Leben*, deelde de psalmen in naar categorieën en groepeerde ze dienovereenkomstig volgens formgeschiedtliche soorten, waarbij veel aandacht werd besteed aan de historische vraag naar de herkomst van de individuele psalmen. Mede daardoor kwam de nadruk sterk te liggen op een *diachronische* benadering.

Daar zou echter verandering in komen door Gerald H. Wilsons dissertatie, *The Editing of the Hebrew Psalter*, in 1985, die als een beslissend keerpunt beschouwd kan worden.⁴ Hij zag het boek Psalmen als "a finished product, an ordered publication bearing the fingerprints of deliberate editorial arrangement throughout".⁵ Daarmee heeft Wilson de *synchronische* benadering nadrukkelijk en definitief op de agenda gezet. Anders dan voorheen, wordt nu vooral gevraagd naar de *Sitz im Psalter* van een psalm of groep psalmen en naar hun functie in de context. In feite was dit een paradigmawisseling, een verschuiving, in de woorden van Matthias Millard, "von der Psalmenexegese zur Psalterexegese", waarbij het Psalter wordt beschouwd als een bewust ontworpen boekwerk met een weldoordachte structuur.

¹ F.M.Th. Böhl, *De Psalmen* (T&U) I, 1946 en II, 1947. Aan het onderzoek naar de relatie tussen de psalmen en de cultus heb ik als student onder leiding van mijn leermeester B. Gemser zelf mijn steentje bijgedragen met een Baccalaureaatsscriptie, "Behandeling van die vraag of al die psalms te verstaan is in die lig van die zogenaamde Verbondsfees van Jahwè in Israël", 1952.

² B.D. Eerdmans, *The Hebrew Book of Psalms* (OTS 4), 1947, p. 6.

³ C. Th. Niemeyer, *Het probleem van de rangschikking der psalmen*, Leiden 1950. Hij geeft een uitgebreid overzicht van de opvattingen van de oudere commentatoren.

⁴ G.H. Wilson, *The Editing of the Hebrew Psalter* (SBL.DS 76), Chico 1985. Zie ook de voorpublicatie "Evidence of Editorial Divisions in the Hebrew Psalter", *VT* 34 (1984), 337-352, en zijn artikel "The Shape of the Book of Psalms", *Int.* 46 (1992), 129-142.

⁵ Zie David C. Mitchell, 'Lord, remember David: G.H. Wilson and the Message of the Psalter', *VT* 56 (2006), 526-548. Ik volsta met het noemen van enkele namen in dit verband: Michael D. Goulder, David C. Mitchell, D.M. Howard, J. Clinton McCann, Frank-Lothar Hossfeld, Erich Zenger, Klaus Seybold, Matthias Millard, Christoph Rösel, G. Barbiero, Susan Gillingham en Pieter van der Lugt. Binnenkort verschijnen de lezingen van de vorig jaar gehouden Bijbelse Studiedagen te Leuven gewijd aan *The Composition of the Book of Psalms*.

Er kan sedertdien gesproken worden van een groeiende consensus dat het boek Psalmen méér is dan een conglomeraat van psalmen en dat er *ordeningsprincipes* aan ten grondslag moeten liggen, al was het nog onduidelijk welke die precies zijn. Het ontbrak ons namelijk aan objectieve criteria om deze ordeningsprincipes te achterhalen. Het enige dat we hadden was het vermeende auteurschap van bepaalde psalmen, maar geen enkele aan David, Korach of Asaf toegeschreven bundel psalmen blijkt *integraal* in het boek Psalmen overgeleverd te zijn. We treffen bijvoorbeeld de Davidische psalmen wijdverspreid aan in alle vijf boeken.

Het onderzoek van Pieter van der Lugt naar de strofische structuur van de psalmen, en mijn onderzoek naar hun numerieke aspecten, hebben nieuwe perspectieven geopend voor de ontsluiting van de compositionele structuur van het boek. Onafhankelijk van elkaar hebben we in alle psalmen alle mogelijke categorieën geteld: woorden (vóór en na de *atnach*, woorden tot, over en door God gesproken, en woorden in andere evidente samenhangen), Masoretische verzen, poëtische versregels en hun cola, strofen en canto's. En verder ook het aantal keren dat de Godsnamen en -aanduidingen voorkomen. Van der Lugt heeft tevens steeds woordherhalingen (verbal repetitions) geregistreerd en zelf heb ik treffende 'sleutelwoorden' geteld, die, zoals later zou blijken veelal als rode draden door de teksten heen geweven te zijn.

We zijn beiden er diep van onder de indruk geraakt en tot de overtuiging gekomen dat het boek Psalmen in al zijn onderdelen een getalscompositie van zeer hoge kwaliteit is.⁶ Dat kon alleen vastgesteld worden door de verschillende bouwstenen nauwgezet te tellen. Daardoor konden wij toegang krijgen tot de *arcane* compositietechnieken van de psalmisten en de samenstellers van het Psalter, die alleen bij ingewijden bekend waren. Ik gebruik bewust het woord *arcaan*, dat een synoniem is van *esoterisch*, omdat dit laatste woord suggereert dat we met iets *mystieks* te maken hebben, wat geenszins het geval is! Het gaat namelijk om schrijvergeheimen die niet voor buitenstaanders toegankelijk waren.

Waar alles om draait is dat de samenstellers van het Psalter vakkundige schrijvers waren *soferim* in de ware zin van het woord, *Schriftsteller*, want 'schrijven' was in de Bijbelse en Antieke Oudheid in feite 'samenstellen', 'componeren'. En daarbij was *tellen* onontbeerlijk. Ik hoef u niet te vertellen dat *sefer*, 'geschrift, document, boek', en *sofer*, 'schrijver, klerk, secretaris', afleidingen zijn van één en hetzelfde werkwoord: *sipper*, dat zowel 'tellen' als 'vertellen' betekent.

Hier zijn twee voorbeelden van zulke getalscomposities, die met honderden vermeerderd kunnen worden. Zie mijn website en mijn artikel in VT 59/4 (2009), "Significant Compositional Techniques in the Psalms".

1. Voorbeelden van arcane getalscomposities

Psalm 92:2-8	7 versregels	3x JHWH	samen 52 (2 x 26) woorden
Psalm 92:9	1 versregel	1x JHWH: U, JHWH,	bent eeuwig verheven 4 woorden
Psalm 92:10-16	7 versregels	3x JHWH	samen 52 (2 x 26) woorden.
Psalm 9:2-21	156 (6 x 26) woorden		
Psalm 10:1	7 woorden (<i>lamed</i> -versregel)		
Psalm 10:2-18	156 (6 x 26) woorden		

Aan het eind van mijn onderzoek heb ik geprobeerd er achter te komen hoe de samenstellers van het Psalter te werk zijn gegaan om tot de huidige vijf boeken te

⁶ Zie Niek Schuman, *Drama van crisis en hoop*, Zoetermeer: Meinema, 2008, pp. 115-143.

komen. Mijn uitgangspunt daarbij was dat zij niet zomaar bestaande gedichten en groepen gedichten gingen verzamelen, maar dat we te maken hebben met het werk van professionele priestergildes die het Psalter hebben samengesteld op basis van psalmbundels die ze voorhanden hadden. We kunnen ons voorstellen dat de *Zadokitische* priesterzangers de drie *Davidische bundels* als erfgoed onder hun beheer hadden, en dat de *Korachieten* en de *Asafieten* hun eigen bundels hadden.

Het samenstellen van de vijf boeken van de Psalter kan ik me alleen voorstellen als een onderneming waarbij deze priestergildes besloten hebben om de afzonderlijke bundels samen te voegen en er een nieuwe compositie van te maken. Dat kon alleen gerealiseerd worden door nauw met elkaar samen te werken en over de inhoud en vormgeving te onderhandelen. Daarbij hebben ze de bestaande bundels – met behoud van de opschriften die bij de betreffende psalmen hoorden - telkens als basis genomen, die ze in een nieuw kader hebben gezet en aangevuld met andere psalmen om de gestelde doelen te bereiken. Ook hadden ze tot hun beschikking een bundel liederen over het koningschap van JHWH, en een bundeltje met een aantal Opgangliederen. Daarnaast hebben ze niet minder dan 29 nieuwe composities aan de Psalter toegevoegd, die niet auteurgerelateerd zijn.

Een goed voorbeeld van de activiteiten van zulke ‘samenstellers’ zijn de ‘mannen van Hizkia’, die op een creatieve wijze additionele spreuken van Salomo hebben ‘samengesteld’ in de vorm van een kleine pentateuch (Spreuken 25-29).⁷

Laten we even bij hen in de leer gaan.

2. Spreuken 25-29 als samengestelde compositie

בְּאֵלֶּה מְשָׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הֶעֱתִיקוּ אַנְשֵׁי חִזְקִיָּה מִלְּךְ־יְהוּדָה:

“Ook dit zijn spreuken van Salomo, die de mannen van Hizkia... hebben samengesteld.”

הֶעֱתִיקוּ NBG terecht: “hebben bijeengebracht” maar NBV: “hebben gekopieerd” (onjuist!).

1.	Hoofdstuk 25	27 versregels
2.	Hoofdstuk 26	28 versregels
3.	Hoofdstuk 27	27 versregels
4.	Hoofdstuk 28	28 versregels
5.	Hoofdstuk 29	27 versregels

Hieruit blijkt dat de samenstellers van dit bundeltje hun compilatie doelbewust hebben *gestructureerd* volgens een alternerend pentateuchmodel: a.b.a'.b'.a', waarbij het *aantal versregels* de structuur bepaalt.⁸ De versregel was namelijk in de hele Bijbelse oudheid de belangrijkste bouwsteen van poëtische teksten. Zie **Psalm 119** met zijn **176** versregels, geordend in **22** kantieken van **8** versregels.

⁷ Dit bundeltje is in het boek *Spreuken* geïntegreerd en met behulp van een veelgebruikte techniek daarin verankerd: het gebruik van het **7x** voorkomend sleutelwoord, עָרִים, ‘verstandig’. Het komt **7x** voor, met als hoogtepunt 27:12 (12:16.23; 13:16; 14:8.15; 22:3; **27:12**). Deze versregel staat op versniveau in het mathematisch centrum van Spreuken 25-29: $137 = 68 + 1 + 68$ ($68 = 4 \times 17$).

⁸ Volgens Pieter van der Lugt, *Rhetorical Criticism & the Poetry of the Book of Job* (OTS 23), 1995, p. 518, komt dit model ook in Job 3-12 voor:

Job 3-4	44 versregels
Job 5-6	56 versregels
Job 7-8	44 versregels
Job 9-10	56 versregels
Job 11-12	44 versregels.

3. Structuur van Psalm 119 in termen van versregels

Canticum I	119:1-24	9	}	3 kantiëken	24 versregels	(Alef tot Gimel)	} 72
Canticum II	119:25-48			3 kantiëken	24 versregels	(Dalet tot Waw)	
Canticum III	119:49-72			3 kantiëken	24 versregels	(Zajin tot Teth)	
Canticum IV	119:73-104			4 kantiëken	32 versregels	(Jod, Kaf, Lamed, Mem)	
Canticum V	119:105-128	9	}	3 kantiëken	24 versregels	(Nun tot `ajin)	} 72
Canticum VI	119:129-152			3 kantiëken	24 versregels	(Peh tot Qof)	
Canticum VII	119:153-176			3 kantiëken	24 versregels	(Resj tot Taw)	

In zijn studie over het boek Job, *Rhetorical Criticism & the Poetry of the Book of Job* (OTS 23), Brill, 1995, pp. 517-536, heeft Pieter van der Lugt een belangrijke ontdekking gedaan in verband met de Bijbelse compositiekunst: het gebruik van een significant aantal versregels als een techniek om aan te duiden dat een compositie afgerond en gefinaliseerd is. Van der Lugt heeft namelijk overtuigend aangetoond dat de auteur van het boek Job de finale versie van alle drie gespreksrondes heeft *gefixeerd* door ze te ‘verzegelen’ met precies **270** versregels.

4. Een significant aantal versregels als verzegeltechniek

Job 4-14	Eerste gespreksronde:	11 redes	270 versregels ⁹
Job 15-26	Tweede gespreksronde:	11 redes	270 versregels
Job 27-31 & 38-41	Derde gespreksronde:	8 redes	270 versregels. ¹⁰

In het boek Psalmen is het significante aantal versregels een veelvoud van **17** of **26**.

Daaruit heeft hij de conclusie getrokken dat wij deze compositietechniek kunnen gebruiken als criterium, waaraan de *afbakening* van teksteenheden op hun juistheid getoetst kan worden. Ik citeer de slotzin (p. 536): “The equal number of poetical lines in cycles I, II and III is a strong argument in favour of the *demarcation* of these units proposed in this study on the structure of the book of Job.” En doordat hij in zijn groots opgezette psalmproject het aantal versregels steeds nauwgezet registreert, kan vastgesteld worden in welke mate ook de psalmisten deze compositietechniek hebben gebruikt.¹¹ Indien we op grond van inhoudelijke, formele en retorische overwegingen een vermoeden hebben dat bepaalde psalmen nauw met elkaar samenhangen en een compositionele eenheid vormen, dan zal dit vermoeden in sterke mate bevestigd worden wanneer het een zevental of elftal psalmen betreft en wanneer ze samen een significant aantal versregels tellen.

Uit ons beider psalmonderzoek is naar voren gekomen dat de samenstellers van het Psalter de psalmen inderdaad volgens erkende numerieke patronen hebben geordend en dat daarbij het aantal versregels een cruciale rol heeft gespeeld. Om de subgroepen samen te stellen hebben ze gebruik gemaakt van twee getallen die in

⁹ De Babylonische Theodicee bestaat uit 27 strofen van telkens 11 versregels en de vraag is of dit puur toeval is. Zie B. Landsberger, “Die babylonische Theodizee”, ZA, NF Band 9 (1936), 32-76.

¹⁰ Pieter van der Lugt, *Rhetorical Criticism & the Poetry of the Book of Job* (OTS 23), E.J. Brill, 1995, 517-536. Zie ook zijn “Speech-Cycles in the Book of Job: A Response to James E. Patrick”, VT 56 (2006), 554-557, en *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry, with Special Reference to the First Book of the Psalter*, Leiden – Boston: Brill, 2006. Het vervolg, over Boek II-III is persklaar (2010?).

¹¹ Het eerste van 3 delen is reeds verschenen: *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry with Special Reference to the First Book of the Psalter* (OTS 53), Brill, 2006; het tweede deel (over Psalm 42-89) zal in het najaar van 2009 het licht zien onder de titel *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry II*.

veel Bijbelse teksten als ordeningsprincipe voorkomen: **7** (het getal van de volheid) en **11** (het getal van de vervulling en voltooiing). Omdat het intensieve gebruik van het getal **7** nu toch wel algemeen bekend is,¹² geef ik alleen enkele voorbeelden van het minder bekende getal **11**:

5. Het getal 11 als ordeningsprincipe

Psalm 78 heeft **77** (7 x 11) versregels en **528** (48 x 11) woorden: **Canto I** (vs. 1-8) heeft **11** versregels, **Canto II** (vs. 9-39) **33** versregels en **Canto III** (vs. 40-72) eveneens **33**.

Psalm 95:1-7 Canto I **7** versregels Woorden over God gesproken **55** (5 x 11) woorden
Psalm 95:8-11 Canto II **4** versregels Woorden tot God gesproken **34** (2 x 17) woorden.

11 goddelijke redes, met stereotiepe introductieformules, in Genesis 1-2, 3-4 en 6-11

11 *toledot*-formules: Gen. 2:4; 5:1; 6:9; 10:1; 11:10, 27; 25:12; 25:19; 36:1.9; 37:2 (7 + 4)

11 geslachten in Genesis 5: Adam, Set, Enos, Kenan, Mahalalel, Jered, Enoch,
Metuselach, Lamech, Noach, Sem

11 geslachten in Genesis 11:10-27: Sem, Arpachsad, Selach, Eber, Peleg, Reü, Serug,
Nachor, Terach, Abram/Haran, Lot

11 geslachten in Ruth 4: Tamar, Peres, Chesron, Ram, Amminadab, Nachson, Salmon,
Boaz, Obed, Isaï, David (vgl. Matteüs 1:3-6!)

11 boeken van het Dtr Geschiedwerk: Genesis – Rechters; 1 Samuël – 2 Koningen.¹³

Nader onderzoek heeft tevens uitgewezen dat de samenstellers van het Psalter de twee Godsnaamgetallen **17** en **26** zowel in de subgroepen van de vijf boeken als in de vijf boeken zelf, hebben gebruikt als instrumenten om hun composities te *fixeren* en te *‘verzegelen’*, zoals de **270** versregels dat in het boek Job doen. Het is ons duidelijk geworden dat dit een standaard gebruikte literaire techniek was om een compositie te *‘canoniceren’*. Hoe dat *‘verzegelen’* precies in zijn werk ging zal ik gaandeweg uitleggen.

In samenwerking met Pieter van der Lugt vanaf het eerste jaar van de nieuwe eeuw, konden uiteindelijk een groot aantal onmiskenbare subgroepen van coherente psalmen binnen de vijf boeken worden geïdentificeerd. Daarbij zijn we niet bewust op zoek gegaan naar groeperingen van **7** of **11**, maar wel naar aanduidingen van de *onderlinge samenhang* van opeenvolgende psalmen, en naar *sterke cesuren* die de grenzen aangeven tussen mogelijke groeperingen. De juistheid van dergelijke groeperingen van bij elkaar horende psalmen zou dus kunnen worden bevestigd

¹² Zie *Numerical Secrets of the Bible*, pp. 26-70. Erich Zenger, “Das Buch Levitikus als Teiltex t der Tora/des Pentateuch. Eine synchrone Lektüre mit kanonischer Perspektive”, in H.-J. Fabry (ed.), *Levitikus als Buch* (BBB 119), Berlin 1999, pp. 47-83, especially pp. 65-76. Wilfried Warnung, *Literary Artistry in Leviticus* (BIS 35), Leiden 1999, pp. 27-29, 133-135, 170f. Georg Braulik, “‘Weisheit’ im Buch Deuteronomium”, in *Studien zum Buch Deuteronomium* (SBAB 24), Stuttgart 1997, pp. 225-271. Georg Braulik, “Die Funktion von Siebenergruppierungen im Endtext des Deuteronomiums”, idem, pp. 63-79, 63f. Georg Braulik, “Die sieben Säule der Weisheit im Buch Deuteronomium”, in *Auf den Spuren der schriftgelehrten Weisen* (FS Johannes Marböck, BZAW 331), pp. 13-43. Ulrich Dahmen, “Weitere Fälle von Siebenergruppierungen im Buch Deuteronomium”, in *BN 72* (1994), pp. 5-11. Werner Berg, “Siebenerreihen von Verben und Substantiven”, in *BN 84* (1996), pp. 10-15. Hans Ulrich Steymans, *Psalm 89 und der Davidbund. Eine strukturelle und redaktionsgeschichtliche Untersuchung* (ÖBS 27), Frankfurt am Main – etc. Peter Lang, 2005, pp. 268-276.

¹³ Verder **11** goddelijke monologen in Gen. 1:26; 2:18; 3:22; 6:3, 7; 8:21-22; 11:6-7;

18:17-19; Ex. 3:17; 13:17; Deut 32:20-27

en **11** kleinere literaire eenheden in Deut. 1-4 1:1-5, 6-18; 1:19-2:1; 2:2-15; 16-25, 26-37; 3:1-10,
3:11-17, 18-22, 23-29; 4:44-49.

door subgroepen van **7** en **11** psalmen, als die tevoorschijn zouden treden. En dat bleek inderdaad het geval geweest te zijn.

Laten we nu, gewapend met de inzichten die we tot dusver hebben verworven, kijken hoe de vijf boeken van het Psalter in elkaar zitten en hoe hun eindvorm ontstaan is. Daartoe zullen we telkens moeten proberen vast te stellen hoe de achterliggende oudere auteurgerelateerde bundels er hebben uitgezien. Door deze te reconstrueren, kunnen we te weten komen hoe de samenstellers te werk zijn gegaan om tot de huidige vijf boeken te komen. Deze auteurgerelateerde psalmen komen in de eindvorm van de Psalter in een *gefragmenteerde* vorm voor, als een soort mozaïek, of beter gezegd, een legpuzzel:

6. De Psalter in termen van auteurgerelateerde psalmen

Gerangschikt naar subgroepen (nader toe te lichten)

David Naamloos Korach Asaf Salomo Etan Mozes JHWHs koningschap Opgangliederen

Boek I

1 2 3 4 5 6 7 8
 9-10 11 12 13 14 15 16 17 18
 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31
 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41

Boek II

42-43 44 45 46 47 48 49 + 50
 51 52 53 54 55 56 57
 58 59 60 61 62 63 64
 65 66 67 68 69 70 71 72

Boek III

73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83
 84 85 86 87 88 89

Boek IV

90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100
 101 102 103 104 105 106

Boek V

107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119
 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134
 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145
 146 147 148 149 150

In **Boek I** bevinden zich drie naamloze, niet-auteurgerelateerde psalmen (**1**, **2** en **33**).

In **Boek II** treffen we slechts **7** van de in totaal **12** Korachitische psalmen aan, gevolgd door een solitaire psalm van Asaf (**50**). Onder de **18** Davidische psalmen

bevinden zich drie naamloze psalmen (**66, 67** en **71**). De Salomonische **Psalm 72** hoort integraal bij de Davidische psalmen, zoals ik straks zal aantonen.

In **Boek III** bevinden zich de **11** resterende psalmen van Asaf (**73-83**), gevolgd door een solitaire Davidische psalm (**86**) omsloten door de **5** overgebleven Korachitische psalmen (**84, 85, 87, 88** en **89**).

In **Boek IV en V**, ten slotte, treffen we de overige **17** Davidische psalmen wijdverspreid aan in een zeer gefragmenteerde vorm.

De reconstructie van de oudere bundels lijkt een onbegonnen taak, maar het is eigenlijk vrij eenvoudig als wij de auteurgerelateerde psalmen gaan *defragmenteren* door de 'vreemde eenden in de bijt', er uit te halen en soort bij soort bij elkaar te zetten, zoals we dat met de bestanden op de harde schijf van de computer doen.

De compositionele structuur van Boek I (Psalm 1-41)

Het aantal psalmen in Boek I lijkt op het eerste gezicht niet vast te staan: zijn het er 40 of 41? Dat komt doordat er twee psalmen zijn die duidelijk samengesteld zijn uit twee oorspronkelijk zelfstandige componenten: **Psalm 7** die bestaat uit **7^{2-9a}** en **7^{9b-18}** en **Psalm 40** die uiteenvalt in **40²⁻¹³** en **40¹⁴⁻¹⁸** (Dit laatste onderdeel is trouwens een bewerking van **Psalm 70**). Zowel **Psalm 7** als **Psalm 40** kan dus óf als één, óf als twee gedichten opgevat worden.¹⁴

Van **Psalm 9+10**, die de Masoreten in de loop van de tijd als twee psalmen zijn gaan beschouwen - in tegenstelling tot de LXX waar het één gedicht is - staat het onomstotelijk vast dat het een ondeelbare compositionele eenheid vormt, die bovendien een uiterst geraffineerd alfabetisch acrostichon is.¹⁵

De hoofdcomponent voor het samenstellen van Boek I was een oudere bundel van van psalmen die blijkens hun opschrift aan David toegeschreven waren (3-41*). Doordat **Psalm 1, 2** en **33** niet auteurgerelateerd zijn, hoorden ze er niet bij. Hetzelfde geldt mijns inziens voor het merkwaardige alfabetische acrostichon **Psalm 9+10** en **Psalm 18**, die door hun uitzonderlijke omvang er al uitspringen. Buitendien is **Psalm 18** ontleend aan 2 Samuël 22, waarvan het een herbewerking is.

Op basis van deze veronderstellingen kunnen we de voormalige Eerste Davidische bundel als volgt reconstrueren.

7. Voormalige Eerste Davidische bundel (zonder 1, 2, 33, 9+10 en 18)

3 4 5 6 7^{2-9a} 7^{9b-18} 8	7 psalmen	69 versregels
11 12 13 14 15 16 17	7 psalmen	64
19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29	11 psalmen	170 (10x17)
30 31 32 34 35 36 37 38 39 40 41	11 psalmen	241
In totaal 36 Davidische psalmen (<i>inclusief</i> doxologie!) verzegeld		544 (32x17).

¹⁴ Van der Lugt vat zowel Psalm 7 als Psalm 40 nog steeds op als bestaande uit twee gedichten, hoewel hij erkent dat hun componenten tot een eenheid zijn gesmeed. Zo telt Psalm 40 bijvoorbeeld precies **17** Masoretische verzen en **182** (7 x 26) woorden, wat pleit voor de compositionele eenheid van zijn eindvorm.

¹⁵ De *sela* aan het eind van Psalm 9 geeft al aan dat de psalm daar niet eindigt maar zijn voortgang vindt in 10. De functie van de *sela* is om het mathematisch centrum van 9+10 aan te duiden.

Psalm 9:2-21 **156** (6 x 26) woorden (Alef – Kaf versregels)

Psalm 10:1 **7** woorden (Lamed - versregel)

Psalm 10:2-18 **156** (6 x 26) woorden (tot P, Ts*, Q, R, Sj, T P versregels). De ontbrekende vijf letters vormen in hun normale alfabetische volgorde de woorden *dam nose`a*, 'het bloed van een voorbijganger'.

Deze indeling is gebaseerd op mijn analyse van Boek I. De enige bijkomende veronderstelling is dat Psalm 7 in de voormalige bundel als twee gedichten werd opgevat om het eerste zevental 'vol' te maken. De bundel bestond dus uit twee subgroepen van 7 en twee van 11. De eerste subgroep van 11 (19-29) was verzegeld met 170 versregels. De tweede subgroep van 11 was afgerond met een doxologie (41:14). Dat betekent dat de doxologie een heel oud element is! Dit geldt trouwens ook voor de andere doxologieën, zoals ik verderop zal laten zien.

Hoe zit **Boek I** nu precies in elkaar, en hoe hebben de samenstellers, uitgaande van de oudere bundel, hem zijn eindvorm gegeven? Gezien het korte tijdsbestek, zal ik alleen de samenstelling van Boek I in enig detail kunnen behandelen. Bij de andere boeken zal het bij een summier overzicht moeten blijven.

8. Boek I (1-41): Primaire Davidische Psalter	Versregels in blauw.
1 2 3 4 5 6 7 8 8 (1+7) psalmen,	87
9+10 11 12 13 14 15 16 17 18 9 (1+7+1) psalmen,	156 (6x26)
19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 11 psalmen,	170 (10x17)
30 31 Overgangspsalmen	41
32 33 34 35 36 37 38 39 40 ²⁻¹³ 40 ¹⁴⁻¹⁸ 41 11 psalmen,	222 / 221 (13x17).
<i>Exclusief</i> de doxologie, 675, doch <i>inclusief</i> de doxologie,	676 (26x26).
JHWH komt 272x (16x17) voor; Elohim slechts 45x.	

Dit verzegelen op niet minder dan vier manieren was voor mij een van de grootste Aha-ervaringen, maar er zouden nog vele volgen!

Met de oudere bundel tot hun beschikking, hebben de samenstellers besloten er een nieuw boek van te maken met een duidelijker profiel en een sterkere Davidische uitstraling. Daartoe is **Psalm 1** gecomponeerd als inleiding tot Boek I, waar hij als hoekpsalm functioneert met **Psalm 41** als zijn tegenpool. Zowel qua vorm als inhoudelijk is **Psalm 1** duidelijk geïnspireerd door, en afgestemd op, **Psalm 41**. Zo vormt het sleutelwoord 'asjre, 'gelukkig' - in beide psalmen het eerste woord - een inclusie om ze nog sterker met elkaar te verbinden. Daarom acht ik het uitgesloten dat Psalm 1 pas veel later hier geplaatst zou zijn, zoals door velen wordt aangenomen.

Aan de hand van de functie van dit sleutelwoord heeft J. Clinton McCann in zijn artikel "The Shape of Book I of the Psalter and the Shape of Human Happiness", de compositionele eenheid van Boek I heel overtuigend beargumenteerd.¹⁶

Inhoudelijk heeft **Psalm 1** primair betrekking op de vrome die 'vreugde vindt in de Tora van JHWH' en zich daarin verdiept (1:2), maar per implicatie gaat het duidelijk ook over koning David, die hier geprofileerd wordt als iemand die zich nauwgezet houdt aan de Tora. Hij wordt neergezet als de ideale koning die beantwoordt aan het voorschrift in Deuteronomium dat de koning zich moet laten leiden door de Tora.¹⁷

Vervolgens hebben de samenstellers **Psalm 2** gecomponeerd (of herbewerkt, als het een bestaande psalm was) om als ouverture te dienen tot de Davidische psalmen. Dit gedicht heeft als thema de designatie van David als de aardse vertegenwoordiger

¹⁶ "The Shape of Book I of the Psalter and the Shape of Human Happiness", in: Peter W. Flint & Patrick D. Miller (eds), *The Book of Psalms*, Leiden – Boston: Brill, 2005, pp. 340-348. Dit sleutelwoord komt precies 26x voor in het Psalter: 13x in Psalm 1-89 en 13x in 90-150. Zie Observation 3 in mijn analyse van [Psalm 1](#).

¹⁷ Vergelijk Deut. 17:18-19, 1 Kon. 2:2-4, 2 Kon. 18:3 en 22:3 (zie ook 1 Kron. 28:8-10).

van Gods universele heerschappij. **Psalm 2** is op zijn beurt geïnspireerd door, en afgestemd op, **Psalm 8** die per implicatie de universele heerschappij van David tot thema heeft. De 'sterveling' of 'mensenkind' in Ps. 8:5, die 'met heerlijkheid en luister gekroond' is om 'te heersen', heeft mijns inziens niet alleen betrekking op de mensheid in het algemeen, maar meer specifiek ook op koning David, wiens aanstelling tot koning in **Psalm 2** wordt bezongen.

Psalm 2 en **8** zijn daarom twee op elkaar afgestemde *koningspsalmen*, die als de hoekpsalmen van een compositionele entiteit functioneren, **Psalm 2-8**. De eenheid een deze subgroep wordt bevestigd doordat ze uit precies **7** psalmen bestaat. In het centrum van deze subgroep staat **Psalm 5**, waar gezegd wordt dat David zich mag 'neerbuigen naar diens heilige tempel' (8b, de middelste colon!). Deze observatie is van groot belang, omdat de *intrede* van David in het heiligdom duidelijk anticipeert op de *intocht* van JHWH in zijn heilige woonstede in Psalm 24.

Gezien de structurerende rol van *koningspsalmen 2* en **8** als als hoekpsalmen, ligt het voor de hand op zoek te gaan naar een volgende koningspsalm die op dezelfde wijze als hoekpsalm functioneert. En die is snel gevonden: **Psalm 18**, die met zijn **52** (2 x **26**) versregels opvalt door zijn uitzonderlijke lengte. Hetzelfde geldt voor de buitengewoon lange **Psalm 9+10** met zijn 40 versregels, die er bovendien uitspringt doordat het een alfabetisch acrostichon is.

De logische conclusie die we kunnen trekken is dat **Psalm 9+10** en **Psalm 18** de hoekpsalmen zijn van een subgroep van 9 psalmen: **9-18**. De samenstellers hebben ze klaarblijkelijk bestemd om als *steunberen* te dienen aan weerszijde van **11-17**, de subgroep van **7**. Alle 9 psalmen hebben als thema de redding van een belaagde en geplaagde enkeling uit zijn nood, en deze is per implicatie koning David! **Psalm 9-18** is daarom een onmiskenbare compositionele eenheid die bevestigd wordt door het feit dat ze verzegeld zijn met een significant aantal versregels (**156** = 6x**26**).

Dit betekent dat er een zware cesuur is tussen Psalm 18 en 19 en dat **Psalm 19**, die evenals **Psalm 1**, een *torapsalm* is, de hoekpsalm van een volgende subgroep moet zijn, **Psalm 19-29**, zoals ik zo dadelijk zal uitleggen.

Daarmee komt de these van P. Auffret uit 1982 (met vele navolgers), dat **15-24** een compositionele entiteit vormen, definitief op losse schroeven te staan. Deze afbakening berust op de veronderstelling dat **15** en **24** hoekpsalmen zijn: **Psalm 15** als 'liturgie voor wie het heiligdom wil betreden', en **Psalm 24** als 'liturgie voor JHWHs intocht'.¹⁸ Deze afbakening blijkt echter niet steekhoudend te zijn, want volgens de door mij en Van der Lugt voorgestane subgroepen, hoort **Psalm 15** bij de *voorgaande* subgroep en **Psalm 24** bij de *volgende*, **19-29**.

Psalm 19, die als leidende thema heeft de *majesteit* van JHWH in de schepping en diens universele heerschappij middels de Tora, vindt zijn tegenpool in **Psalm 29**,

¹⁸ Cf. P. Auffret, *La Sagesse a bati sa maison. Etudes de structures littéraires dans l'Ancien Testament et spécialement dans les Psaumes*, (OBO 49), Fribourg/Göttingen, 1982 ; E. Zenger, "Was wird anders bei kanonischer Psalmenauslegung", in: F.V. Reiterer (Hg.), *Ein Gott, eine Offenbarung* (FS N. Füglistner), Würzburg 1991, pp. 397-413; F.L. Hossfeld – E. Zenger, "Wer darf hinaufziehen zum Berg JHWHs?" Zur Redaktionsgeschichte und Theologie der Psalmengruppe 15-24", in: G. Braulik (et. al. eds.), *Biblische Theologie und gesellschaftlicher Wandel*, (FS Norbert Lohfink), Herder: Freiburg – Basel – Wien, 1993, pp. 166-182; M. Millard, *Die Komposition des Psalters: Ein formgeschichtlicher Ansatz* (Forschungen zum Alten Testament 9), Tübingen, 1994, pp. 24-27; P.D. Miller, "Kingship, Torah Obedience, and Prayer: The Theology of Psalms 15-24", in: *Israelite Religion and Biblical Theology. Collected Essays* (JSOTS 267), Sheffield 2000, pp. 279-297, and G. Barbiero (cited in note 2), pp. 189-324. Ook door William P. Brown verdedigd in Leuven (2008), "Here Comes the Sun!" The Metaphorical Theology of Psalms 15-24'.

waar JHWHs *spreken* (middels de Tora!) in de schepping uitbundig wordt bezongen. Zo kunnen we **Psalm 19-29** als een samenhangende subgroep identificeren.

Als we **Psalm 19-29** in hun bredere context beschouwen, dan komt een zeer opvallend parallellisme met **Psalm 2-8** aan het licht. In de beide hoekpsalmen van **2-8** gaat het om de *universele heerschappij van David*, terwijl het in de beide hoekpsalmen van **19-29** gaat om de *universele heerschappij van JHWH*.

Dit parallellisme wordt in hoge mate versterkt door een volgende observatie, namelijk dat in **2-8** in de centrale **Psalm 5** gesproken wordt over de *'intrede' van koning David* in de tempel (v. 8, middelste colon!), terwijl het in **19-29** in de centrale **Psalm 24** gaat om de *'intocht' van JHWH als Koning* in zijn woonstede.

Psalm 2

(Heerschappij van David)

Psalm 5:8

(Davids **intrede** in de tempel)

Psalm 8

(Heerschappij van David)

Psalm 19

(Heerschappij van JHWH)

Psalm 24

(JHWHs **intocht** in de stad)

Psalm 29

(Heerschappij van JHWH)

Dat alles pleit voor de compositionele eenheid van **19-29**, die bovendien bevestigd wordt door het feit dat deze subgroep uit **11** psalmen bestaat en **170** versregels telt.

Psalm 30, een 'Lied voor de tempelwijding', en **Psalm 31**, een smeekgebed in nood met daaraan verbonden een lofprijzing voor Gods reddend ingrijpen, blijken niet met de voorafgaande subgroep verbonden te zijn. Maar met hun leidende thema, '*de vromen die Gods genade ervaren*', anticiperen ze op wat in **Psalm 32** aan de orde is: het geluk en de blijdschap van degene wiens overtredingen vergeven zijn. Met Van der Lugt noem ik Psalm 30 en 31 daarom overgangpsalmen.

Psalm 32 is onmiddellijk te herkennen als een hoekpsalm, met **Psalm 41** als zijn tegenpool. Doordat hij, evenals Psalm 1, begint met het sleutelwoord '*asjre*', staat hij in precies dezelfde verhouding tot Psalm 41 als Psalm 1 (vergelijk 1:1, 32:1 en 41:2). Als hoekpsalmen bakenen ze de laatste subgroep van Boek I af, **32-41**, waarin het woord '*asjre*' niet minder dan 6x voorkomt: 32: 1; 32:2; 33:12; 34:9; 40:5 en 41:2.¹⁹

Deze subgroep blijkt uit **11** psalmen te bestaan. Dit elftal hebben de samenstellers kunnen vormen door een extra psalm in te lassen, de naamloze **Psalm 33**, en door **Psalm 40** als twee afzonderlijke gedichten op te vatten: **40**¹⁴⁻¹⁸ en **40**²⁻¹³. In het centrum van het elftal hebben ze de uitzonderlijk lange alfabetisch acrostichon **Psalm 37** (42 versregels) gepositioneerd.²⁰

Samenvattend: Boek I is een weldoordacht en perfect gestructureerd literaire compositie die de samenstellers hebben gefinaliseerd, gecanoniseerd en verzegeld met **676** versregels en **272** gevallen van de Godsnaam (Franz Delitzsch!).

De compositionele structuur van Boek II (Psalm 42-72)

Alvorens Boek II en III te behandelen vind ik het nodig iets te zeggen over de zogeheten Elohistische bundel, **Psalm 42-83**. Daar kan ik kort over zijn, want het is zeer de vraag of er ooit een dergelijke compositionele entiteit is geweest. Dat het om een oudere bundel zou gaan, is al sedert de 19de eeuw gebaseerd op de relatief

¹⁹ Zie noot xv hier boven.

²⁰ Ook M. Millard, *Die Komposition des Psalters* (FAT 9), Tübingen: Mohr Siebeck, 1994, pp. 138-140, beschouwt 32-41 als een cyclus (contra Barbiero, p. 543 n. 1).

grote voorkeur voor de Godsaanduiding Elohim in plaats van de Godsnaam. Dit wordt nog steeds door velen als een hard gegeven aanvaard.²¹

Het bestaan ervan is gebaseerd op de huidige vorm van Boek II (42-72) en een deel van Boek III (73-83). Dit is om mee te beginnen al bedenkelijk, omdat zonder meer wordt aangenomen dat Psalm 42-83 als tekstblok een ouder stadium in het compositionele proces van het Psalter zou vertegenwoordigen. Bovendien valt het 'mijden' van de Godsnaam nogal mee, want het komt toch nog niet minder dan **45x** voor: **32x** in Boek II en **13x** in Boek IIIa (tot en met Psalm 83).²² Mijns inziens, is de relatieve voorkeur voor Elohim een volstrekt ontoereikende grond om het bestaan van een speciaal daarop gebaseerde bundel te veronderstellen.

Het is namelijk even goed mogelijk te veronderstellen dat andere overwegingen een rol hebben gespeeld bij de keuze van de Godsaanduidingen. En voor die keuze zou de samenstellers van Boek II en III verantwoordelijk geweest kunnen zijn.

Wat we wel kunnen reconstrueren is de oudere achterliggende bundel van Davidische psalmen van Boek II, door de drie niet-auteurgerelateerde psalmen uit het tekstblok met Davidische psalmen te verwijderen (66, 67 en 71, en uiteraard hoorden de Korachitische psalmen en de Asafitische Psalm 50 er ook niet bij). In dit verband moeten we de rol van de merkwaardige mededeling in Psalm 72:20 "Hier eindigen de gebeden van David, de zoon van Isaï" goe begrijpen. Deze redactionele notitie stamt, mijns inziens, niet uit de tijd dat Boek II in zijn huidige vorm tot stand kwam - want er zouden nog vele Davidische psalmen volgen – maar had oorspronkelijk betrekking op de oudere *Davidische* bundel, die ik 'De voormalige Tweede Davidische bundel' noem. De notitie was daarvan de afsluiting.

Hier volgt mijn reconstructie van de oudere Davidische bundel:

9. Voormalige Tweede Davidische bundel (51-65 + 68-70)

51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65	15 psalmen	208 (8x26)
68 69 70	3 psalmen	82
72	1 psalm van Salomo ter afsluiting (<i>inclusief</i> de doxologie!)	22
In totaal 19 psalmen, met Elohim 102x (6x17) en JHWH 24x		312 (12x26) .
Deze groep was <i>dubbel</i> verzegeld, en wel als een 'elohistische' bundel.		

De bundel was afgerond met Psalm **72**, die van een doxologie is voorzien. Het was verzegeld doordat de **19** psalmen samen **312 (12x26)** versregels telden. Psalm 72, compleet met doxologie, was dus van meet af aan ten nauwste verbonden met de 18 Davidische psalmen

Het hoofdbestanddeel van deze oudere bundel (51-65) was een corpus van **15** psalmen geordend naar het patroon dat we op het niveau van versregels in **Psalm 92** tegenkwamen (**15=7+1+7**). Het was verzegeld met **208 (8x26)** versregels.

²¹ In 2005 opnieuw verdedigd door Claudia Süßenbach, *Der elohistische Psalter. Untersuchungen zu Komposition und Theologie von Ps 42-83*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2005, en recentelijk door Frank-Lothar Hossfeld, "Der elohistische Psalter Ps 42-83. Entstehung und Programm", paper voor de Bijbelse Studiedagen te Leuven in 2008. Ook Hossfeld veronderstelt een oudere bundel en spreekt van een 'Zwischenstadium in der Entstehung der Psalter'.

²² Zie de Inleiding tot Boek II (Tabel V) en Boek III (Tabel IX). Interessant om te vermelden is dat de Godsnaam **31x** in de rest van Boek III (Psalm 84-89) voorkomt: samen dus **76x (45 + 31)** in Psalm 42-89!

De andere component van **Boek II**, is de huidige subgroep van **7** Korachitische psalmen (42-49). En ook daarvan geldt dat we de achterliggende voormalige Korachitische bundel kunnen reconstrueren. Dit is hoe die er uit heeft gezien:

10. Voormalige Korachitische bundel (42-49 + 84, 85, 87, 88 + 89)

42-43 44 45 46 47 48 49	7 psalmen	119 (7x17) +
84 85 + 87 88	4 psalmen	66 +
89	1 psalm van Ethan ter afsluiting (<i>inclusief</i> doxologie!)	53 = 238 (14x17).

In totaal **12** psalmen, want **88** en **89** horen als Ezrahitische leerdichten bij elkaar.

Het zevental (42-49) was afzonderlijk verzegeld met **119 (7x17)** versregels, en samen met de resterende 5 psalmen telde de bundel **238 (14x17)** versregels. Ook hier valt het op dat de doxologie een integraal onderdeel van de bundel is!

En dit is hoe het huidige **Boek II** in elkaar zit:

11. Boek II (42-72): Eerste Aanvulling bij het Davidische Psalter

42-43 44 45 46 47 48 49	7 psalmen van Korach	119 (7x17) +
50	Overgangspsalmen van Asaf	23 +
51 52 53 54 55 56 57	7 psalmen van David	104 (4x26) +
58 59 60 61 62 63 64	7 psalmen van David	88 +
65 66 67 68 69 70 71	7 psalmen gemengd	149 +
72	Afsluitende Psalm van Salomo, <i>inclusief</i> de doxologie	22 = 505.

Elohim komt **197x** voor en **JHWH 32x + JH 2x** (Psalm 68) = **34x (2x17)**.

Boek II en III zijn ongetwijfeld tot stand gekomen door onderhandelingen tussen de Korachitische en Asafitische priestergildes. Besloten is een sub-groep van **7** psalmen uit een bundel van **12** Korachitische psalmen vooraan in Boek II te plaatsen: **42-49**. De overige **5** Korachitische psalmen zouden in Boek III een plaats krijgen. De subgroep van **7** was naar alle waarschijnlijkheid reeds gefixeerd en verzegeld met **119** versregels. Door het gebruik van het ordeningsgetal **7** was de toon voor de ordening van Boek II gezet en heeft men de daaropvolgende **18** Davidische psalmen ook in subgroepen van **7** gerangschikt, waarbij drie extra psalmen: 66, 67 en 71, nodig waren om het derde zevental tot stand te brengen.

Het nieuwe Boek II werd afgesloten met de aan Salomo toegeschreven **Psalm 72**, die reeds, compleet met doxologie, het slot vormde van de voormalige Tweede Davidische bundel. De oude redactionele notitie (72:20) bleef gehandhaafd, maar heeft nu betrekking op Boek I en II. Zo gezegd, zo gedaan.

Op hun beurt, zouden de Asafieten voor hun erfgoed een voorrangpositie krijgen in **Boek III**. Daarbij werd niet de hele bestaande Asafitische bundel van **12** psalmen gebruikt, maar een groep van **11**. De overgebleven Asafitische psalm, de huidige **Psalm 50**, kreeg een plaats in **Boek II** waar hij als buffer fungeert tussen de Korachitische en Davidische psalmen. In ruil daarvoor zou één Davidische psalm, de huidige **Psalm 86**, naar **Boek III** gaan, samen met de **5** overgebleven psalmen van Korach, 84, 85, 87, 88 en 89. Op basis hiervan zou Boek III worden samengesteld.

De compositionele structuur van Boek III (Psalm 73-89)

De hoofdcomponent van **Boek III** zijn **11** Asafitische psalmen, afkomstig uit een oudere bundel van **12** Psalmen van Asaf, die er als volgt heeft uitgezien:

12. Voormalige Asafitische bundel (50 + 73-83)

50 de precieze positionering van Psalm 50 is onbekend 23 +
73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 in totaal **12** psalmen 249 = **272** (16x17).

Deze bundel was dus ook gefixeerd en verzegeld als zelfstandige literaire eenheid.

Boek III zit als volgt in elkaar:

13. Boek III (73-89): Tweede Aanvulling bij het Davidische Psalter

73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 11 psalmen van Asaf 249

Aaneengesnoerd met **7x Eljon**: 73:11; 77:11; 78:17; **78:35**; 78:56; 82:6; 83:19.

Het middelste Eljon valt precies in het centrum van **Psalm 78** ($7 = 3 + 1 + 3$).

Vers 35 is de **middelste versregel** van **Psalm 78** ($77 = 38 + 1 + 38$)!

Na vers 35 hebben de Masoreten **het midden** van het Psalter gemarkeerd!

84 85 86 87 88 89 **6** toegevoegd, **125**: in totaal **17** psalmen **374** (22x17).

Elohim 36 (73-83) + **7** (84-89) **YHWH 13** (73-83) + **31** (84-89) **JH 1x** (Ps. 77:12).

De samenstellers van Boek III hebben duidelijk welbewust voor een elftal gekozen. In de eerste plaats, omdat **11** een gerenommeerd ordeningsprincipe was, en vooral ook omdat het als *oneven* getal een mathematisch centrum heeft. Dat heeft hun de mogelijkheid geboden om in het brandpunt een cruciaal onderdeel te positioneren, de magnifieke *maskil* **Psalm 78**.

Dat de Masoreten, op hun beurt, de versindeling zo geregeld hebben dat het middelste vers van het Psalter precies in het centrum van **Psalm 78** valt, is een indrukwekkend staaltje van ordeningskunst.

De compositionele eenheid van de subgroep van **11** wordt versterkt door het sleutelwoord עֲלִיּוֹן dat als een streng van **7** parels in het elftal gerangschikt is, en wel op zo een geraffineerde manier dat het middelste geval exact in de middelste versregel van **Psalm 78** valt. Vergelijk het middelste geval van de Godnaam in de middelste versregel van Psalm 92!

De subgroep van **11** hebben de samenstellers uitgebreid met **6** psalmen: de **5** overgebleven Korachitische psalmen (84, 85, 87, 88 en 89) en de éne solitaire Davidische psalm (86).

Psalm 89, het 'kunstig lied' van Etan de Ezrahiet, was reeds het sluitstuk van de voormalige Korachitische bundel, maar nu functioneert het als sluitstuk van Boek III. Tevens is ervoor gezorgd dat **Boek III** verzegeld werd met **374** (22x17) versregels.

Dat **Boek III** in totaal **17** psalmen telt en in het hart van het Psalter *pride of place* heeft gekregen, hebben de Asafitieten ongetwijfeld bij de onderhandelingen met de Korachieten bedongen. Gezien hun grote invloed, ligt het voor de hand te denken dat zij niet alleen Boek III hebben samengesteld, maar ook de volgende boeken.

Volgens het boek Kronieken waren zij immers door David persoonlijk aangesteld om, als leidinggevend samen met andere Levitische priesters, zorg te dragen voor de eredienst in de tempel (1 Kron. 16:4-38; 25:1 vgl. Ezra 3:10-11). Zij waren vrijwel zeker de auteurs van het boek Kronieken. Dus waarom zouden zij niet ook degenen

geweest zijn die het Psalter hebben samengesteld, of er in ieder geval een cruciale rol in hebben gespeeld? In haar bijdrage voor de Bijbelse Studiedagen te Leuven (2008) heeft Susan Gillingham (Oxford) deze vraag op een overtuigende wijze, weliswaar voorzichtig, positief beantwoord.²³

De compositionele structuur van Boek IV (Psalm 90-106)

Met Boek IV begint het tweede hoofdeel van de Psalter, want als er ergens in het Psalter een zware cesuur aan te wijzen is, dan is het hier, tussen Psalm 89 en 90, dat wil zeggen tussen Boek III en Boek IV.

14. Boek IV (90-106): Derde Aanvulling bij de Davidische Psalter

90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100	11 psalmen	142 +
101 102 103 104 105 106	6 toegevoegd, in totaal 17,	196 = 338 (13x26)
Aaneengesnoerd met 7x Mozes (90:1; 99:6; 103:7; 105:26; 106:16.23.32)		
JHWH 104 (4x26) JH 3 Elohim 19 El 6 Eljon 2 Adonaj 2 Adon 1		

Zoals Boek III, bestaat ook **Boek IV** uit **17** psalmen, die eveneens gerangschikt zijn in het patroon **11 + 6**. Dat is zeker geen toeval, want Boek IV is structureel beschouwd een exacte kopie van Boek III.

De hoofdcomponent zijn de **7** liederen over JHWH's koningschap (**93-99**, met 88 versregels), die ingebed is in een groter geheel. De Mozaïsche **Psalm 90** en de formeel aan elkaar verwante Psalmen **91** en **92** fungeren als hoekpsalmen, met **Psalm 100** als hun tegenpool.

Doordat **Psalm 100** als loflied op JHWH's koningschap duidelijk een hoekpsalm met een afrondingsfunctie is, valt de eerste grote cesuur in Boek III tussen **100** en **101**. In het centrum van het elftal hebben de samenstellers **Psalm 95** (die **11** versregels telt) gepositioneerd, die evenals **Psalm 78** (met zijn **7 x 11** versregels) in Boek III in het brandpunt van de subgroep staat. Voor Psalm 95, zie mijn [analyse](#).²⁴

Zoals in Boek III is ook aan dit elftal een subgroep van **6** psalmen toegevoegd: twee Davidische psalmen van onbekende herkomst, 101 en 103, en 4 nieuwe psalmen: 102, 104, 105 en 106, waarvan de laatste afgerond werd met een doxologie. Op zijn beurt is ook dit boek duidelijk gefixeerd en verzegeld blijkens het significante aantal versregels: **338** (13x26) en met de Godsnaam die **104** (4x26) keer voorkomt. En in dit geval ook blijkens het significante aantal Masoretische verzen: **323** (19 x 17), precies verdeeld in **136** (8x17) verzen voor het elftal en **187** (11x17) voor het zestal.

Tot slot zij opgemerkt dat de cesuur tussen Boek IV en V nogal betrekkelijk is, ondanks het feit dat de samenstellers **Boek IV** verzegeld hebben en van een doxologie aan het eind van 106 hebben voorzien. **Psalm 107** is namelijk formeel en thematisch heel nauw verbonden met 105 en 106, doordat ze alle drie 'episodische liederen' zijn.²⁵

Dat brengt ons bij **Boek V**, dat ik om praktische redenen (die ik straks zal noemen) in twee onderdelen wil behandelen: **Boek Va** (107-119) en **Vb** (120-150).

²³ Zie haar paper "Temple Liturgy, Levitical Singers and the Editing of the Hebrew Psalter" (2008).

²⁴ Gezien de afgerondheid van het elftal is er geen aanleiding om, met F.-L. Hossfeld / E. Zenger (*Psalmen 51-100*, p. 34), Psalm 93-100 als een compositionele entiteit te beschouwen.

²⁵ Zie mijn analyse van deze drie psalmen, te beginnen bij [Psalm 107](#).

De compositionele structuur van Boek Va (Psalm 107-119)

15. Boek Va (107-119): Vierde Aanvulling bij het Davidische Psalter

107 108 109 110	111 112 113 + 114 115 116 117	11 psalmen
Psalm 107-110	1 naamloze en 3 Davidische samen	4 psalmen +
Psalm 111-113	alle drie met <i>halleluja</i> aan <i>het begin</i>	3 psalmen = 7 +
Psalm 114-117	alle vier met <i>halleluja</i> aan <i>het eind</i>	4 psalmen = 11.
Deze subgroep is gefixeerd en verzegeld met		170 (10x17) versregels.
118 119	Deze overgangspsalmen hebben 205 versregels; samen 375 .	

Ook hier is het niet moeilijk de eerste zware cesuur te onderkennen, namelijk na **Psalm 117**. Deze psalm valt onmiddellijk op, niet alleen als de allerkortste met zijn 2 versregels en 15 woorden, maar ook doordat het, evenals Psalm 100, een loflied is. Het is duidelijk bedoeld als een coda, een afrondingstechniek die in vele psalmen wordt gebruikt.²⁶ Dit betekent dat **117** een hoekpsalm is, met **107** als zijn tegenpool, waarmee een subgroep wordt afgebakend, die blijkt uit **11** psalmen te bestaan en verzegeld te zijn met precies **170** (10 x 17) versregels.

Anders dan de *ongedeelde* subgroepen van **11** in Boek I, III en IV, wordt dit elftal verdeeld volgens het patroon: **7 + 4**. De (lichte) cesuur tussen **113** en **114**, wordt in MT tot uitdrukking gebracht door een *halleluja* als *onderschrift* bij 113.²⁷ Op deze wijze worden de **7** psalmen als aparte groep binnen het elftal afgebakend, met **107** en **113** als hoekpsalmen en de belangrijke koningspsalm **110** in het centrum.

Als de afbakening van 107-117 juist is – en ik heb geen enkele reden er aan te twifelen – dan betekent dit dat het zogeheten Egyptische Hallel (**113-118**), die alle commentatoren als een aparte bundel beschouwen, nooit als een afzonderlijk samengestelde subgroep heeft bestaan. Dit misverstand heeft helaas vele onderzoekers van de structuur van het Psalter op het verkeerde been gezet.

Er is namelijk geen enkel teken van een cesuur tussen 112 en 113, evenmin als tussen 118 en 119, die er op zou kunnen wijzen dat **113-118** een compositionele entiteit zijn. Bovendien is er een heel zware cesuur na **Psalm 117**, die duidelijk als coda functioneert ter afsluiting van de subgroep van **11**.

Mijns inziens, zijn de zes psalmen van het zogeheten **Egyptische Hallel** pas na de totstandkoming van het Psalter geselecteerd, en wel specifiek voor *liturgische* doeleinden, namelijk voor gebruik in de eredienst. En een *liturgische selectie* is nu eenmaal niet zonder meer een *compositionele entiteit*.

G.H. Wilson en R.G. Kratz vatten de subgroep **107-117** terecht op als een compositionele eenheid. Ze onderscheiden drie segmenten in het tekstblok 107-145:

107-117 **118-135** **136-145**.²⁸

Met hun tweede en derde segment doen ze, mijns inziens, echter geen recht aan de Opgangslieparen (120-134), die een sterk samenhangende subgroep vormen. Evenmin houden ze rekening met het feit dat **135** en **136** tweelingpsalmen zijn en daarom niet gescheiden mogen worden. Ze zijn onafscheidbaar met elkaar verbonden, zoals ik verderop zal uitleggen.

²⁶ Voor de functie van de coda ter afsluiting van een compositie, zie “The use of a coda as a device for conclusion” in het hoofdstuk [General Introduction](#).

²⁷ LXX heeft het als *opschrift* bij Psalm 114.

²⁸ Vgl. G.H. Wilson, a.w., en zie R.G. Kratz, “Die Tora Davids. Psalm 1 und die doxologische Fünfteilung des Psalters”, *ZThK* 93 (1996).

Erich Zenger verdeelt het tekstblok 107-145 in 5 segmenten.²⁹

“Komposition und Theologie des 5. Psalmenbuchs”, *BN* 82 (1996), pp. 97-116.

K	A	A	K	A
107	108-110.	111-112	113-118	119
David	Exodus	Tora	Zion	David
(eschatologisch/messianisch) (Pesach) (Schabuot) (Sukkot) (eschatologisch/messianisch)				
K staat voor Koningschap en A voor Acrostichon.				

Hij veronderstelt dat er een cesuur is tussen 112 en 113, omdat hij uitgaat van de misvatting als zou 113-118 een compositionele entiteit zijn. Ook schijnt hij zich er niet van bewust te zijn dat **118** en **119** tweelingpsalmen zijn. Bovendien is deze structurering even kunstmatig als ingewikkeld en daarom zeer onwaarschijnlijk in vergelijking met de door mij voorgestelde eenvoudige opbouw.

Psalm 118 was van meet af aan onlosmakelijk met **119** verbonden, zoals ik in mijn logotechnische analyses heb aangetoond. Sterker nog, **Psalm 118** is speciaal gecomponeerd om op het alfabetische acrostichon **119** te preluderen (zoals Psalm 33 preludeert op het alfabetische acrostichon 34). Psalm 118 en 119 vallen, evenals Psalm 50 in Boek II, numeriek beschouwd duidelijk buiten de voorafgaande gefixeerde subgroep van 107-117.³⁰ Zoals straks zal blijken, zijn er redenen om aan te nemen dat **118** en **119** oorspronkelijk functioneerden als de ouverture tot een voormalige bundel Opgangliederen. In de huidige Boek V vormen ze een brug tussen 107-117 en de **15** Opgangliederen.

Psalm 119 functioneert in het eindstadium van de samenstelling van het Psalter bovendien duidelijk als een grand finale, die ook de afsluiting vormt van het hele corpus van Boek I tot Boek Va (**1-119**), met twee Torapsalmen als hoekpsalmen.

Alvorens **Boek Vb** (120-150) te behandelen, wil ik eerst laten zien hoe de voormalige Derde Davidische bundel er heeft uitgezien, als we de wijdverspreide resterende Davidische psalmen in Boek IV en V weer bijeen zouden brengen:

16. Voormalige Derde Davidische bundel (18 psalmen)

86	101	103	108	109	110	122	124	131	133	10 psalmen
17	14	22	13	30	8	10	9	5	4	132 versregels
4	2	11	1	7	3	3	4	2	1	38x JHWH
138	139	140	141	142	143	144	145*			8 psalmen
10	23	13	12	11	17	20	22*			128* versregels
6	3	7	3	3	4	4	10*			40x JHWH

Deze **18** Davidische psalmen tellen **260** (10x**26**) versregels en **78x** (3x**26**) JHWH. Vergelijk de **36** (2x**18**) psalmen van de oude Eerste Davidische bundel en de **18** echt Davidische psalmen van de voormalige Tweede Davidische bundel!

²⁹ Erich Zenger, “Komposition und Theologie des 5. Psalmenbuchs” *BN* 82 (1996), pp. 97-116.

³⁰ Klaus Koch noemt Psalm 119 terecht een ‘nachcompositionelle Zusatz’. Zie zijn bijdrage “Der Psalter und seine Redaktionsgeschichte”, in: K. Seybold / E. Zenger (Hrsg.), *Neue Wege der Psalmenforschung* (HBS 1), Freiburg, p. 255. Dit geldt mijns inziens dus ook voor Psalm 118. Dat de tweelingpsalmen niet met de twee omringende subgroepen van respectievelijk **170** (10 x 17) en 117 versregels verweven zijn, blijkt ook uit hun zeer afwijkende aantal versregels van 205 (29 + 176 = 205).

De compositionele structuur van Boek Vb (Psalm 120-150)

Omdat de tweelingpsalmen **118** en **119** structureel geen onderdeel vormden van de voorafgaande subgroep van **11**, heb ik me afgevraagd of ze misschien oorspronkelijk bij de bundel Opgangliederen hoorden. Dat blijkt inderdaad het geval te zijn, want het voormalige bundel Opgangliederen (zonder de 4 Davidische psalmen en de Psalm van Salomo) ziet er als volgt uit:

17. Voormalige bundel Opgangliederen met 118-119 als ouverture

Zonder **122**, **124**, **127**, **131** en **133**, met **36** versregels ($10 + 9 + 8 + 5 + 4$):

Dus: **117** minus **36** = **81** versregels in de **10** naamloze Opgangliederen.

118 119 De ouverture tot deze **10** Opgangliederen 205 versregels

120 121 || 123 || 125 126 || 128 129 130 || 132 || 134 81 versregels

Deze bundel van **12** psalmen was oorspronkelijk verzegeld met **286 (11x26)**.

Laten we tot slot nu kijken hoe **Boek Vb** in elkaar zit.

18. Boek Vb (120-150): Vijfde Aanvulling bij het Davidische Psalter

120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 **15** 117 +

Met *Sion* 7x, *Sjalom* 7x, *brk* 10x, en JHWH **51x** (3x17) + JH 1x (Psalm 122) samen **52x** (2x26).

135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 **11** **187 (11x17) +**

146 147 148 149 150 Slothallel: 5 Halleluja-psalmen 60 =

Boek Va (Psalm 120-150) met **31** psalmen, heeft in totaal dus **364 (14x26)**.

Boek V (Psalm 107-150) heeft in totaal **375** (Va) + **364** (Vb) = **739** versregels.

JHWH komt **237x** voor en JH **13x**; Elohim precies **7x** (in Psalm 108 en 150).

Sion 125:1 126:1 128:5 **129:5** 132:13 133:3 134:3.

Sjalom 120:6 120:7 122:6 **122:7** 122:8 125:5 128:5.

Brk 128:4 128:5 129:8 **132:15** 134:1 134:2 134:3.

De hoofdcomponent is een grotere bundel van **15** Opgangliederen, waarbij de samenstellers kennelijk de compositionele structuur van Psalm 92 en de hoofdcomponent van de Voormalige Tweede Davidische bundel voor ogen hadden: **15 = 7 + 1 + 7** [Zie item No. 9 boven].

Onder de Opgangliederen bevinden zich **4** Davidische psalmen, telkens twee in elk van de subgroepen van **7**. Daarmee wordt de unieke positie van David tot uitdrukking gebracht. Doordat de Psalm van Salomo precies in het brandpunt is gepositioneerd, wordt de aandacht nadrukkelijk gevestigd op de dynastie van David.³¹

Psalm 118 en **119** hebben, zoals we gezien hebben, tussen **107-117** en de **15** Opgangliederen hun plaats behouden om nu als overgang naar, en buffer tussen, de twee subgroepen te dienen.³²

Over de structuur van de **15** Opgangliederen wordt heel verschillend gedacht.

³¹ In Boek II heeft de andere psalm van Salomo (72) een vergelijkbare functie.

³² Alistair G. Hunter, *An Introduction to the Psalms*, T&T Clark Approaches to Biblical Studies, London: T&T Clark, 2008, p. 83, brengt Psalm 118-119 en 120-134 in verband met 'an autumn pilgrimage'. Mijns inziens, zou dit eerder kunnen wijzen op een oud liturgisch gebruik van deze 17 psalmen dan dat het met de compositionele structuur te maken heeft. Vergelijk wat boven is gezegd over de Egyptische Hallel, 113-118.

Karel Deurloo verdeelt ze in drie reeksen volgens het patroon $\underline{3} + \underline{3+3} + \underline{3+3}$:
 $\underline{120-122} + \underline{123-125} + \underline{126-128} + \underline{129-131} + \underline{132-134}$.³³

Hij stelde vast dat elk van de drie reeksen begint met het sleutelwoord *rabbat*, 'genoeg!', (120:6, 123:4, 129:1). De eerste eindigt met de vredegroet over Jerusalem, de andere twee met 'Zegene jou de HEER vanuit Sion' (128:4; 134:3). Hij wijst ook op de kernzinsneden 'Hoop, Israël, op de HEER' (130:7 en 131:3) en 'Vrede over Israël' (125:5 en 128:6) en dat het attribuut 'die hemel en aarde gemaakt heeft' in elk van de drie reeksen voorkomt (121:2, 124:8 and 134:3). Deurloo's indeling overlapt de door mij voorgestelde ordening en hoeft er niet in strijd mee te zijn. Zijn onderzoek bevestigt in ieder geval mijn veronderstelling dat we te maken hebben met een zeer zorgvuldig gecomponeerd, nauw samenhangend corpus van liederen over de terugkeer van de bannelingen.

Susan Gillingham, op haar beurt, verdeelt de 15 psalms op inhoudelijke gronden volgens het patroon 3 + 4 + 3 + 2 + 3, in een concentrische ordening die ik minder overtuigend vind:

Pss. 120-122:	arriving in Zion
Pss. 123-126:	psalms of lament ending in confident trust
Pss. 127-129:	God's blessing from Zion
Pss. 130-131:	psalms of penitence ending in confident trust
Pss. 132-134:	departing from Zion. ³⁴

Volgens mij vertoont de subgroep echter een heel eenvoudige opbouw. De **15** psalmen zijn gerangschikt in twee groepen van **7** aan weerszijde van **Psalm 127** die in het brandpunt staat waar het *pride of place* heeft. Geen wonder, want daarin bezingt de dichter *de bouw van het Godshuis*, waarheen de terugkerende ballingen naar toe onderweg zijn.

Gezien het feit dat de Opgangliederen een afgerond en gefixeerd corpus vormen, begint er bij **Psalm 135** iets nieuws. Daarover kan ik kort zijn: hier beginnen de lofprijzingen die het slot van het Psalter inluiden en zullen uitmonden in **146-150**, het Slothallel.

Nadat we niet minder dan vijf subgroepen van **11** hebben geïdentificeerd, is het niet moeilijk het laatste elftal te onderkennen: **Psalm 135-145**. De hoofdcomponent van deze subgroep zijn de **8** Davidische psalmen (138-145), die Van Groll 'een liedbundel van de chasidim' noemt.³⁵ Maar omdat deze 8 psalmen oorspronkelijk deel uitmaakten van de Voormalige Derde Davidische bundel, zoals we eerder hebben vastgesteld, heeft een dergelijke afzonderlijke liedbundel nooit bestaan.

Om het elftal 'vol te maken', hebben de samenstellers vooraan 3 nieuwe psalmen geplaatst: de tweelingpsalmen **135** en **136**, en **Psalm 137**. De tweelingpsalmen, die bekend staan als het Grote Hallel, vormen als hoekpsalmen een duidelijke inclusie met de andere hoekpsalm, **145**, die eveneens een lofpsalm is, en wat voor een!

Het is een buitengewoon fraaie alfabetische acrostichon en de enige psalm in het hele Psalter die expliciet een 'loflied' (*tehillah*) wordt genoemd. Het feit dat het van

³³ Vergelijk de bundel VOOR DE KINDEREN VAN KORACH: Dramatiek en Liturgische Gestalte van de Psalmen II, *De Liederen van Opgang*, Prof. Dr. G. van der Leeuw-Stichting, Amsterdam, 1989, waarin Deurloo een korte, heldere inleiding schreef: pp. 8-9.

³⁴ In haar bijdrage "Temple Liturgy, Levitical Singers and the Editing of the Hebrew Psalter" tot de Bijbelse Studedagen te Leuven in 2008.

³⁵ In zijn seminaar "David en zijn Chasidim: Plaats en functie van Psalm 138-145", tijdens de Bijbelse Studedagen te Leuven in 2008.

een doxologie is voorzien (v. 21b) wijst er op dat het aanvankelijk als slotlied van het Psalter bedoeld was. Dit loflied, waarin het koningschap van God uitbundig wordt bezongen, zou inderdaad een waardig slot van het Psalter geweest zijn. Ware het niet dat de samenstellers het kennelijk nodig vonden om er een Slothallel aan toe te voegen: de vijf Hallelujapsalmen (**146-150**), die er uitspringen doordat alle gemarkeerd zijn met een Halleluja aan het begin én aan het eind.³⁶

Samenvatting

Het onderzoek naar de compositionele structuur van het Psalter heeft uitgewezen dat de vijf boeken stuk voor stuk werden samengesteld, gefixeerd en verzegeld met behulp van een significant aantal versregels. Dat houdt in dat, wanneer een boek eenmaal was verzegeld, het voor 'gecanoniseerd' werd gehouden.

Uit het voorgaande kunnen we verder concluderen dat aan de totstandkoming van het boek Psalmen een *incrementeel* *groeiproces* ten grondslag ligt. Naar mijn inzicht, heeft dit proces zich in zes stappen voltrokken, met als vertrekpunt het basisdocument, 'Het Primaire Davidische Psalter'. Het resulteerde in **5** boekrollen, die evenals de **5** Megillot naar analogie van de Pentateuch zijn gevormd.

We kunnen ons het incrementeel groeiproces als volgt voorstellen:

19. Het incrementeel groeiproces van het Psalter

1. **Boek I: Het Primaire Davidische Psalter: Psalm 1-41**
2. [Boek II: Eerste Aanvulling, verdere psalmen van David en die van Korach: 42-72](#)
Boek I-II: Het Eerste Vermeerderde Davidische Psalter: Psalm 1-72
3. [Boek III: Tweede Aanvulling, psalmen van Asaf en anderen: 73-89](#)
Boek I-III: Het Tweede Vermeerderde Davidische Psalter: Psalm 1-89
4. [Boek IV: Derde Aanvulling, de Mozaïsche psalmen: 90-106](#)
5. [Boek Va: Vierde Aanvulling, voortzetting van Boek IV: 107-119](#)
6. [Boek Vb: Vijfde Aanvulling, van Opgangliederen tot Slothallel: 120-150](#)
Boek IV-V: Het Derde Vermeerderde Davidische Psalter: Psalm 90-150

Conclusies

Het onderzoek naar de numerieke aspecten van de psalmen heeft aan het licht gebracht dat het boek Psalmen in al zijn onderdelen een uitgekiende, weldoordachte getalscompositie is. Dit geldt niet alleen voor de individuele psalmen maar ook voor de subgroepen in de vijf boeken en voor de vijf boeken als zelfstandige composities.

Door de ontdekking van de structuurgetallen **7** en **11** als ordeningsprincipes, hebben we eindelijk een *objectief* criterium in handen gekregen waaraan de afbakening van coherente groeperingen van psalmen kan worden afgemeten en getoetst.

Daarnaast is het significante aantal versregels op basis van de Godsnaamgetallen **17** en **26**, een *aanvullend* criterium gebleken, dat toegepast kan worden ter versterking en ondersteuning van de functie van **7** en **11** als ordeningsprincipes.

Op basis daarvan kon de precieze architectuur van het Psalter in al zijn eenvoud worden blootgelegd, en hebben we zelfs de voormalige bundels kunnen reconstrueren om het groeiproces van ieder boek op het spoor te komen.

³⁶ Waarom het Slothallel in MT uit **5** psalmen bestaat, en niet **6** (zoals verwacht mag worden naar het voorbeeld van Boek III en IV) is niet duidelijk. Hoorde **Psalm 151** (LXX en 11QPs^a) er oorspronkelijk toch bij?

Wat trouwens ook naar voren gekomen is, is het uiterst belangrijke inzicht dat wanneer een subgroep of boek eenmaal afgerond en verzegeld was, het als een *canonieke* compositie werd beschouwd. Dat dit inzicht verreikende consequenties heeft voor de tekstkritiek spreekt vanzelf.

De integratie van numerieke structuuranalyse in het psalmonderzoek komt in feite neer op een paradigmawisseling, die, naar ik hoop en verwacht, de agenda van toekomstig psalmonderzoek fundamenteel zal bepalen.